

İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp

Prof. Dr. Ali BAKKAL¹

Özet

Hz. Peygamber döneminde farklı yerlerde kitabî bilgi almış birkaç hekim bulunmakla birlikte, bu dönemdeki tıp bilgisi genellikle tecrübeye dayanan ve geleneksel olarak kuşaktan kuşağa rivayet yoluyla taşınan halk tabâbetinden ibaretti.

İslâmiyet sağlıklı olmaya önem vermiş ve Hz. Peygamber insanların hastalıklara karşı tedbir almalarını tavsiye etmişti. Hz. Peygamber’in sağlıkla ilgili tavsiyeleri sonradan *Tıbbü’n-Nebevî* adıyla bilinen kitaplarda toplanmıştır. Râşid Halifeler ve Emevîler döneminde fetihlerin genişlemesiyle Müslümanlar tıp konusunda farklı bilgilerle karşılaştılar ve bunları erken zamanda tercüme ettiler. Diğer taraftan İslâm’ın doğuşunun üzerinden 100 yıl bile geçmeden hastane kurma başarısını gösterdiler.

Abbâsî devletin kuruluşuyla birlikte tercüme hareketleri ve hastane kurma faaliyetleri hızlandı. Abbâsîlerin sonuna doğru geldiğinde İslâm dünyasında sayıları binlerle ifade edilen hekim yetişti ve bunlardan bazılarının eserleri sonradan Batı’da birkaç yüzyıl ders kitabı olarak okutuldu.

XII. yüzyılda Bağdat, Şam, Kahire, Harran gibi şehirlerde birden fazla, diğer kentlerde de ise genellikle bir hastanenin bulunduğu görülmektedir.

Hamdânîler (905-1004), Mervânîler (1004-1085), Selçuklular (1085-1194), Artuklular (1202-1220) ve Eyyûbîler zamanında Meyyâfârikîn önemli bir kültür merkezi idi. Moğol istilasında (1260) şehir büyük hasar gördü ve bir daha eski parlak günlerine dönemedi. Bu dönemlerde Meyyâfârikîn’de Cibrâîl b. Ubeydullah b. Buhtisû’ (ö. 396/1006), Ubeydullah b. Cibrâîl (ö. 450/1058), Zâhidü’l-Ulemâ Ebû Mansûr b. İsâ el-Fârikî (XI. yüzyıl), Mitrân Nasîbîn (XI. yüzyıl), İbn

¹ Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı.

Butlân (ö. 458/1066), Ebû Sâlim en-Nasrânî ve daha birçok hekim şehirde hekimlik yaptı.

Tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, X. yüzyılın sonlarında Meyyâfârikîn’de hastane olduğu rivayet edilmektedir. Halife Mansûr döneminden itibaren Bağdat saray ve hastanelerinde sağlık hizmetleri veren Buhtîşû ailesinin önemli hekimlerinden Cibrâîl b. Ubeydullah’ın Meyyâfârikîn’de yerleşmeye karar vermesi, oğlu Ubeydullah’ın da burada yerleşmiş olması X. asrın sonunda burada bir hastane kurulmuş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Mervanîlerden Seyfûddeve ise şehirde büyük bir hastane kurmuş bulunuyordu. Ayrıca Artuklular’ın da burada bir hastane kurmuş olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

Bağdat doğumlu olmakla birlikte Meyyâfârikîn’de yetişen en büyük hekim, Buhtîşû ailesinin son halkasını teşkil eden Ubeydullah b. Cibrâîl’dir. Ubeydullah, bazı konularda kendilerini aydınlatmak üzere Basralı hekimlerin kendisinden kitap yazmalarını isteyecek kadar zamanında ünlü ve yetkin bir hekimdi.

Development of Medicine in Islamic History and Medicine in Silvan

Abstract

At the time of the Prophet Muhammed, although there were few doctors who had book based knowledge of medicine, medical knowledge were generally based on experience and narrations transmitted generation after generation.

Islam emphasized the health, and the Prophet Muhammed suggested that people took precaution against diseases. His sayings on health were later collected on books called *Tib al-Nabawi*. With the conquest during the period of Rightly Guided Khalifs and Umayyads Muslims faced new medical knowledge and had them translated into Arabic. They were able to establish hospitals within the first century of Islam.

With the Abbasids, translations increased and many hospitals were constructed. Towards the end of Abbasids, there were more

than a thousand of medical doctors and some of whose books were taught in the west for a number of centuries.

In the XIIIth century, there were more than one hospital in the cities such as Baghdad, Damascus, Cairo, Harran, and at least one hospital in other cities.

Meyyâfârikîn was an important city during the period of Hamdânîs (905-1004), Marwânîs (1004-1085), Seljuks (1085-1194), Artuks (1202-1220) and Ayyubs. During these periods along with the following many others worked as doctors: Jibrâîl b. Ubaydullah b. Buhtishû (d. 396/1006), Ubaydullah b. Jibrâîl (d. 450/1058), Zâhidü'l-Ulamâ Abû Mansûr b. İsâ al-Fârikî (XIth century), Mitrân Nasîbîn (XIth century), İbn Butlân (d. 458/1066), Abû Sâlim al-Nasrânî. The city was almost destroyed in the occupation of Mongols in 1260 and was never gained its popularity.

It is narrated that there was a hospital in Mayyâfârikîn in the end of Xth century, though it is not known when it was exactly built. Jibrâîl b. Ubaydullah, an important member of the family of Buhtishû who worked in the palaces and hospitals of Baghdad from the time of Khalif Mansur, decided to settle down in Mayyâfârikîn. We know that his son Ubaydullah lived in this city. These two suggest that there was an hospital in the end of the Xth century. Seyfuddevle from the Marwanis established a big hospital in this city. The sources also mention that Artuks built a hospital in this city.

Although the governing families changed in the Muslim territories, the institutes remained the same. The medical programs designed by the Seljuk were copied by the western medical institutes. It is highly likely that this program was also applied to the medical students in Mayyâfârikîn.

Born in Baghdat, an important doctor, Ubaydullah b. Jibrâîl, the last line of the Buhtishû family, was educated in Meyyâfârikîn. He was so famous that doctors from Basra asked him to write a medical book.

Giriş

İslâm geldiği zaman 10-12 bin nüfuslu Mekke’de okuma-yazma bilenlerin sayısı sadece 18-20 kişi civarındaydı. O günün toplumu “okuma yazma bilmeyen” anlamında “cahil” olduğu gibi, Kur’an ve Sünnetteki anlamı itibariyle de câhildi.¹ Bu cahil topluma inen ilk vahiy “Oku” diye başlıyor ve üçüncü âyette bu emir ikinci kez tekrarlanıyordu.

23 yıl zarfında okunmak ve gereğince amel edilmek üzere 600 sayfalık bir Kitap gönderilmişti. Bu Kitab’ı okuyabilmek için okuyup yazmasını bilmek gerekiyordu. Hz. Peygamber, bazı savaşları bile Müslümanların okur-yazar sayısını arttırmak için bir fırsat olarak kullanmıştı. Neticede yarım asır içinde okuma-yazmayı bilmeyen bir toplumdan binlerce okur-yazar yetişti.

Sonra Hz. Peygamber, “Hikmetli söz (ilim) müminin yitiğidir; onu nerede bulursa, onu hemen almaya en çok hak sahibi olan odur”² buyurmuştu. Bu hadis gereğince Müslümanlar nerede faydalı bir bilgi bulmuşlarsa, onu almayı Hz. Peygamber’in bir Sünnet’inin bir gereği olarak düşündüler. Fetihler yoluyla Müslümanlar daha önce hiç karşılaşmadıkları bilgilerle karşılaştılar. Felsefî bir mahiyet arzeden bilgileri alma konusunda önceleri biraz bocalamış olsalar bile tıp, astronomi ve kimya gibi ilimleri konusunda pek bocalamadılar, bunlara hemen sahip çıktılar. Böylece Müslümanlar “gerek aklî ilimlere, gerek naklî ilimlere dair beşer aklının ürünlerinin ve buluşlarının büyük bir kısmını kendi dillerine çevirdiklerinden Keldânîlerin, Finikelilerin, eski Mısırlıların, İranlıların, Yunanlıların ve Hindlilerin vârisi ve halefi olmuşlardı.”³ Ancak bu bilgiler başkaları tarafından üretilmiş olduğu için, önce bunları test etmeleri gerekiyordu. Bu test çerçevesinde eski ilimlerin birçok yanlısını buldular ve bu ilimlerin çoğunu yeniden inşa ettiler. Bu ilimler tercüme döneminde “dâhilî ilim” olarak nitelendirilirken, sonradan bunları tamamen özümstediler ve İslâmîleştirdiler. Artık Fârabî’nin

¹ Kur’an ve Sünnet’te cehâlet genel olarak “halîm (yumuşak huylu) olma”nın zıddı bir anlam ifade eder. Bu anlamda cehâlet, kaba-saba ve anlayışsız olma mânasına gelir.

² Tirmizî, *İlim*, 19, H. No: 2688.

³ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megâviz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976, III, 3.

(ö.339/950) felsefesi Aristo'nun felsefesi, Bîrûnî'nin (ö.453/1061) ve İbnü'ş-Şâtır (ö.777/1375)'in astronomisi Batlamyus (Ptoleme) (m.s.150)'un astronomisi, Hipokrat (m.ö.377) ve Galenus (m.s.2. yüzyıl)'un tıbbı, Râzî (ö.925)'nin ve İbn Sînâ (ö.428/1037)'nın tıbbı değildi. Müslümanlar bu ilimleri emekleme döneminde iken aldılar, kendi ruhlarını katarak onları büyüttüler, tam onlarla bir atılım yapacaklardı ki, Avrupalılar bu ilimlere sahip çıktı; nasıl olduysa oldu, Müslümanlar kendilerinin büyüttükleri "hikmet"e sonradan pek sahip olamadılar.

İşte bu makalemizde Müslümanların bir zaman sahip olup da sonra kaybettikleri hikmetlerden biri olan tıbbın İslâm tarihinde doğuşundan, gelişmesinden ve Silvan'daki uzantısından bahsedeceğiz.

I. İslâm Tarihinde Tıbbın Doğuşu ve Gelişmesi

A. Hz. Peygamber Döneminde Tıp

İslâm tarihinde tıp, Hz. Peygamber döneminden itibaren rağbet gören ve gelişme kaydeden bir bilim dalı olmuştur. Bunun en önemli sebebi Hz. Peygamber'in hastalandığı zaman o günün şartlarına göre tedavi olması, insanları tedavi olmaya teşvik etmesi,¹ hatta ibadetlerle sağlık arasında müsbet bir ilişki bulunduğunu beyan etmesidir. Müslümanlar tedavi olmayı bir nevi Sünnet telâkki ettiklerinden, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sağlıkla ilgili hadisleri toplamayı ihmal etmemişlerdir. Sıhhat derecesi en yüksek olan hadisleri toplayan Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde tıpla ilgili hadisler müstakil bir bölüm (kitap) olarak yer aldığı gibi, daha sonra bu tür rivayetler *Tıbbü'n-Nebevî* adı altında müstakil kitaplar içinde toplanmıştır.²

¹ Bedeviler bir defasında "Ey Allah'ın Resûlü! Hastalandığımız zaman tedavi yollarını aramasak, bu günah mıdır?" diye sorduklarında, Hz. Peygamber (sav) onlara şöyle dedi:

"Ey Allah'ın kulları! Tedavi (yollarını) arayın. Zira Allah Teâlâ yarattığı her hastalığa şifa da koymuştur. Bundan sadece ihtiyarlık hariçtir (Onun tedavisi yoktur)." buyurdular. Hadisin isnadı sahih olup, bir kısmı Ebû Davûd ve Tirmizî tarafından rivayet edilmiştir (Bk. İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi, Kültüb-i Sitte, Akçağ Yayınları, XVII, 453*).

² Bu kitapların en meşhuru İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Tıbbü Nebevî*'sidir. Diğer eserler için bk. Ahmet Ağrakça, *İslâm Tıp Tarihi (Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar)*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2004, s. 83-84.

Ayrıca Kur'an'da Hz. Eyyûb'un üzerine dökündüğü su ile hastalığından kurtulup iyileşmesi¹ Müslümanların bazı usullerle tedaviye karşı ilgi duymasını sağlamıştır. Öyle ki İslâmiyet'in doğuşundan itibaren bütün Müslümanların genel kanaatine göre, ölümden başka her derdin bir çaresi vardır.

Hz. Peygamber'in doktorlarla olan münasebeti her zaman müsbet olmuş ve bu durum bazı doktorların Müslüman olmalarına sebebiyet vermiştir.

Hz. Peygamber döneminde doktor unvanıyla anılan ilk kişi VI. yüzyılın ortalarında Tâif'te doğan Hâris b. Kelede'dir.² Nadr b. Hâris b. Kelede, Damâd İbn Sa'lebe el-Ezdî, Rufâa b. Ebî Rimse et-Teymî, Şemerdil b. Kubâb el-Kâ'bî ve İbn Huzeym Hz. Peygamber döneminde yaşayan diğer doktorlardır. Bunların yanında Şifâ binti Abdullah el-Kureyşîye ve Rufeyde el-Ensâriyye tedavi işleriyle uğraşan hanım doktorlardan sayılabilirler.³

B. Emevîler Döneminde Tıp

Muâviye'nin torunu Halid b. Yezîd, kardeşi Muâviye b. Yezîd'in vefatından sonra halife olmayı beklerken, hilafet makamına Mervân b. el-Hakem'in geçmesi üzerine halifelikten ümidi kesildi ve kendisini ilme verdi. Hadîs ilminin yanı sıra kimya, tıp ve astronomi bilimleriyle de uğraşmaya başladı. Hatta bazıları onu tıp hakkındaki bilgisi sebebiyle tabip sayarlar.

Cahiliye döneminde tecrübeye dayanan bir tıp bilgisi vardı. Ancak bu bilgiler kitaplaştırılmamıştı. Hâlid b. Yezîd'in tıpla ilgili asıl faaliyeti, dinî açıdan Yahudi olan Süryanî asıllı Mâserceveh (Mâsercûye) adlı kişiye Ahron b. A'yün'ün tıba dair *el-Künnaş fi't-tıbb* adlı eserini Arapça'ya tercüme ettirmesi olmuştur. Böylece Müslümanlar bu kitap vasıtasıyla ilk kez Hind tıbbı ile tanışmış oluyorlardı. Ömer b. Abdülaziz halifeliği sırasında Şam'daki kütüphanelerde bu kitabı görmüş; Halifeye yakın bazı kişiler bu kitabın kütüphaneden alınıp Müslümanların istifadesine sunulmasını

¹ Sâd, 38/42.

² Mehmet Bayraktar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2000, s. 215.

³ Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 78-80.

istemişlerdi. O da kısa bir süre içinde bu kitabı Müslümanların istifadesine sundu.¹

O zamanlar halifelerin hizmetinde bulunan doktorlar kendileri, oğulları ve talebeleri için bir veya birkaç kitap yazmayı âdet edinmişlerdi. Bu kitaplar genellikle *Künnaş (Havî)* şeklinde yazılırdı. Nitekim Irak valisi Haccâc b. Yûsuf'un doktoru Tezâyuk (ö.90/709), oğlu için bir *Künnaş* yazmış bulunuyordu.²

Ayrıca Ömer b. Abdülaziz halife sırasında daha önce tanıdığı Antakyalı bir doktoru alıp Harran'a getirtti ve onu Harran'da bir **Tıp Okulu** kurdurdu.³

O dönemde İran ve Irak'ta yaşayan doktorların çoğu, 350 yılında Sasanî hükümdarı II. Şâpûr tarafından kurulan Cündişâpûr Tıp Okulu'nda tahsil görmüşlerdi. Hz. Peygamber'in doğduğu sıralarda bu okul en parlak dönemini yaşıyordu. Hâris b. Kelede de tahsilini burada yapan doktorlardandır.⁴ Bunun dışında dağılan İskenderiye Okulu'nun bazı hekimlerinin İslâm dünyasının muhtelif şehirlerine gittikleri ve burada bir ölçüde etkili oldukları söylenebilir. Ayrıca çok güçlü olmasa bile Harran ve Urfa'da da bir tıp geleneğinin olduğu bilinmektedir. Ancak İslâm tıbbının gelişmesinde en çok Cündişâpûr Tıp Okulu'nun rolü olmuştur.

Dört Halife ve Emevîler döneminde İslâm dünyasında Ebü'l-Feth el-Müstefî, İbn Azâl, Ebü'l-Hakem ed-Dımaşkî, Hakem ed-Dımaşkî, İsa b. Hakem ed-Dımaşkî, Mâserceveyh (Mâsercûye) el-Basrî, Tezâyuk, Abdülmelik b. Ebcer gibi erkek doktorların yanı sıra Zeyneb et-Tabîbe isimli bir hanım doktordan bahsedilir.⁵

C. Abbâsîler Döneminde Tıp

Abbâsîler döneminde tıptaki gelişmeler daha çok Buhtîşû ailesiyle başlamıştır. Mansûr (136-158) zamanında Cündişâpûr Tıp Okulu'nun başhekimî Curcis b. Cibrâil b. Buhtîşû'nun saraya davet edilmesi, Buhtîşû ailesinin Bağdat'ta sürekli olarak kalmasını sağlamıştır. Curcis'ten sonra bu aileden yetişen Buhtîşû b. Curcis,

¹ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 276.

² Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 284.

³ F. Fehervari, "Harran", *Encyclopaedia of Islam*, (New Edition), s. 228.

⁴ Arslan Terzioğlu, "Bimâristan", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 164.

⁵ Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 85-88.

Cibrâîl b. Buhtîşû, Yahyâ b. Buhtîşû, Buhtîşû b. Cibrâîl, Cibrâîl b. Ubeydullah b. Buhtîşû, Ubeydullah b. Cibrâîl sarayda ve Bağdat hastanelerinde hekimlik ve başhekimlik görevlerinde bulunmuşlardır. Bu doktorlar 15 dolayında tıpla ilgili eser kaleme almıştır.¹

Buhtîşû ailesinin yanı sıra Yuhannâ (Yahyâ) b. Mâseveyh (ö.243/857), Sabur b. Sehl el-Kevsec (Kûsec) (ö.255/868), Filozof el-Kindi (ö.256/870), Huneyn b. İshâk (ö.264/877), İshâk b. Huneyn (ö.298/910), Sâbit b. Kurre (ö.288/901), Sinân b. Sâbit (ö.331/943), Sâbit b. Sinan (ö.363/974) gibi Beytühikme mensubu mütercimler de tıp sahasında özgün eserler vermek suretiyle tıbbî hizmet ettiler.²

VIII. ve IX. yüzyıllarda yetişen Müslüman doktorların en önemlisi Merv doğumlu Ali b. Rebbân et-Taberî'dir (ö.247/861). Bu zat, 850 yılında 360 bölümden meydana gelen *Firdevsü'l-Hikme* adında bir tıp kitabı yazmıştır. Bu kitapta sadece hastalıkların teşhis ve tabiatlarının incelenmesini değil, aynı zamanda çeşitli tedavi usûllerini de göstermiştir. Bu eser, tıp ve eczacılık dalında önemli bir eserdir. O'nun bu eseri dışında tıpla ilgili daha 12 eseri vardır.³

Harran'da doğup yetişen, daha çok matematik ve astronomide ileri bir seviyede bulunan Sâbit b. Kurre (835-902) aynı zamanda bir doktordur. Hârûnürreşid kendisini saray doktoru olarak görevlendirmişti. Tercüme faaliyetlerine de yoğun bir şekilde katılmıştır. Sâbit, tıp tarihinde kızıl ve kızamık hastalıklarını ilk keşfeden ve onlara çareler arayan bir doktordur. Tıpla ilgili *Kitâbü'z-Zâhîra fî ilmi't-tıbb* adlı eseri Latinceye de çevrilmiştir.⁴

İslâm tıbbı, Taberî'nin önde gelen talebelerinden olan Zekeriyyâ er-Râzî (865-925) ile büyük gelişme göstermiştir. Bilgisinin genişliği ve derinliği sebebiyle Rey'de kurulan hastaneye reis yapılmıştı. Daha

¹ Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 99-104; Mahmut Kaya, "Buhtîşû", *DİA*, VI, 378; Hasan Doğruyol, "Curcis b. Cibrâîl", *DİA*, VI, 378; M. Kaya, "Buhtîşû' b. Curcis", *DİA*, VI, 378; H. Doğruyol, "Cibrâîl b. Buhtîşû", *DİA*, VI, 379; Ali Haydar Bayat, "Buhtîşû' b. Cibrâîl", *DİA*, VI, 379; H. Doğruyol, "Cibrâîl b. Ubeydullah", *DİA*, VI, 379-80; H. Doğruyol, "Ubeydullah b. Cibrâîl", *DİA*, VI, 380.

² Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 105-138.

³ Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 215, 263; Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 141-146.

⁴ Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 224, 263. Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 124-128.

sonra Bağdat'a gelmiş ve Bağdat Hastanesinde çalışmıştır. Tıp konusunda birçok eser veren er-Râzî'nin en önemli eseri, Doğu'da ve Batı'da derin izler bırakan *Kitâbü'l-Hâvî*'sidir. İslâm dünyasında Râzî, İbn Sînâ'dan sonra "İkinci Tabip" olarak kabul edilmiştir. Latinler onu Rhazes diye adlandırmışlardır.¹

Râzî'den sonra X. yüzyılda yaşayan en ünlü hekim, Lâtinlerin Haly Abbas olarak bildikleri Ali İbnü'l-Abbas el-Mecûsî'dir (ö. 982 veya 995). Ahvaz doğumlu olan bu zâtnın *Kâmilü's-Sînâ'a* veya *Kitâbü'l-Mâlikî* adını taşıyan kitabı değerli bir eser olup pek meşhurdur. el-Mecûsî bu eserini Büveyhî sultanı Adududdevle için yazmıştır. Eser, birkaç sefer Latinceye ve Fransızcaya tercüme edilmiştir. Tıpta, Râzî ve İbn Sînâ düzeyinde şöhret bulan bu hekimin tıpla ilgili altı eseri bulunmaktadır.²

X. yüzyılda Endülüs'te İbn Cülcül, Tunus'ta ise *Zâdü'l-Müsâfir* isimli eserin sahibi İbnü'l-Cezzâr dönemin meşhur doktorlarındanındır.³

Şüphesiz bütün zamanların en ünlü tabibi, Yahudilerin Aven Sina, Latinlerin Avicenne dedikleri İbn Sînâ'dır. İbn Sînâ 980 yılında Buhara yakınlarındaki Afşana'da doğdu, 1037 yılında Hemedan'da vefat etti. Bilimin her sahasında önemli eserler vermiş olmakla birlikte, daha çok felsefe ve tıpta dünya çapında şöhret sahibi oldu. *el-Kânûn fi't-tıbb*, İbn Sînâ'yı ölümsüzleştiren eseridir. Bu eserin tesiri Doğu'da ve Batı'da yüzyıllarca devam etmiştir. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'dan başka tıpla ilgili 41 eseri vardır.⁴

¹ Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 215, 266.

² Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 215, 246; Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 185-195.

³ Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 215.

⁴ Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 216, 257; Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 197-226.

(Galen, İbn Sina ve Hippokratés meslektaşlar olarak *el-Kânûn'un* Latince tercümesinin başlık sayfasında, Pavia baskısında 1515.) Bu resim, o dönemde Batılıların İbn Sina'ya ne derece önem verdiklerinin en açık ifadesidir.

Tıbbın yükseliş döneminde bu isimlerin dışında Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (ö.282/895) *Kitâbü'n-Nebât* isimli eseriyle, Kusta b. Luka el-Bealbekî (ö.300/912) 21, Ebû Bekr Rabî' b. Ahmed 3, Ali b. İsâ el-Kehhâl (ö.430/1039) 4, İbn Butlân el-Muhtâr (ö.458/1066) 12, Saîd b. Hibetullah el-Bağdadî (ö. 495/1101) 5, Emînüddevele İbnü't-Tilmîz (ö.560/1165) 11, Yahya b. İsa b. Ali b. Cezle (629/1231) 10, toplam 169 eser sahibi olan Abdllatif el-Bağdâdî (ö.629/1231) 53, Mühezzebüddîh Abdürrahim b. Ali ed-Dahvar (ö.628/1230) 9, Reşîduddîn es-Sûrî (ö.639/1241), Bedruddîn el-Bealbekî (ö. (ö.675/1276) 5, İnü'n-Nefis 675/1276) 27 ve İbn Ebî Useybia (ö.668/1270) 3 eseriyle İslâm tıbbını geliştirdiler ve yükselttiler.¹ Öyle anlaşılıyor ki Abbasîler döneminin sonuna kadar İslâm dünyasında tıpla ilgili 1000 dolayında eser yazılmış bulunuyordu.

D. Doktorların Sayısı

Hârûnürreşid döneminden itibaren İslâm dünyasında doktorların sayısı gittikçe artmaya başladı. M. 931 yılında bir hastanın

¹ Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 147-271.

ameliyat esnasında ölmesi ve durumun Halife'ye şikâyet edilmesi üzerine Halife, dönemin Reîsü'l-Etibbâ'sı (Başhekim) olan Sinan b. Sâbit'e, bir hey'et kurup çevrede doktorluğa ehliyetli olanların tespit edilerek kendilerine sertifika verilmesini ve bundan böyle sertifika sahibi olmayan kişilere doktorluk yaptırılmamasını emretti. O sene tıp heyeti, Bağdat'ta 860 kişiye doktorluk sertifikası verdi.¹ Sarayda ve hastanelerde çalışan doktorlar bu sayıya dâhil değildi.

Üçüncü hicrî asrın ortalarında yalnız Hıristiyan doktorlardan olmak üzere Halife Mütevekkil'in hizmetinde 56 doktor çalışıyordu. Benî Hamdân'dan Emîr Seyfuddevle yemeğe oturduğu zaman kendisi ile beraber 24 doktor bulunurdu.²

Büveyhî emîri Bağdat'ta Bîmâristân-ı Adudî'yi kurduğu zaman açılışında 24 hekim görevlendirmiş, daha sonra bunların sayısı arttırılmıştı.³ Adududdevle, Adudî Hastanesi'ni kurmadan önce kurucu hekim olarak Ebû Bekr er-Râzî'yi 100'ü aşkın bir doktorlar grubu içinden seçmişti.⁴

668/1270 yılında vefat eden İbn Ebî Useybia *Uyûnü'l-Enbâ'* adlı eserinde 400'den fazla hekimin hayatından bahsetmektedir. Hayatları kitaplara geçen bu doktorların şöhretli kişiler olduğunu kabul etmek gerekir.

E. Hastaneler

İslâm tarihinde yaralıları tedavi maksadıyla hazırlanan ilk sağlık merkezi, Hendek savaşında Eslem kabilesinden Rufeyde el-Ensâriyye adındaki kadına ait çadırıdır. Sa'd b. Muâz başta olmak üzere savaşta yaralanan gaziler burada ilk tedavilerini görmüşlerdir.⁵ Bu çadır ilk seyyar hastane sayılabilir.

¹ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'*, (el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâru's-Sânî 2.11.), I, 210; Hunke, *İslâm Güneşi*, s. 157; Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 370-371; Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, trz., s. 106.

² Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 371.

³ Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, VI, 165.

⁴ Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, VI, 165.

⁵ Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, VI, s. 163.

İslâm'da bina olarak kurulan ilk hastane ise Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik'in 88/707 yılında kurduğu ve daha çok cüzzamlıların tedavi edildiği hastanedir. Bu hastanede çalışan hekimlerin maaşları devlet tarafından ödendiği gibi, hastaların ihtiyaçları için de hazineden tahsisat ayrılmıştı.¹ Bu dönemde bir de Ömer b. Abdülaziz'in Harran'da kurduğunu Tıp Okulu vardı.

Emevîler döneminde kurulmaya başlayan hastanelerin ilk parlak devri Abbâsîler zamanına rastlar.² Abbâsîler döneminde hastaneleri ilk kuran zat Hârûnürreşid'tir.³ Onun zamanında (170-193) Bağdat'ta birkaç hastane bulunuyordu.⁴ H. 304 yılında Sinan b. Sâbit'e "Reîsü'l-Etîbbâ" unvanı verildiği zaman Bağdat'ta 5 hastane bulunuyordu. Kendisi görevde kaldığı süre içinde bunlara 3 hastane daha ilave edilmiştir. Tıpla ilgili bilgiler önceleri burada veriliyordu. Medreseleşme sürecine girilince bazı medreselerde tıp bölümleri açılmaya başlandı, daha sonraları ise müstakil tıp medreseleri kuruldu.

Hârûnürreşid devrinde Bağdat, meşhur hastaneleriyle her yönden örnek olabilecek üstün bir seviyede bulunuyordu.⁵ Sâbit b. Kurra'nın oğlu Sinân b. Sâbit, torunu Sâbit b. Sinân gibi doktorlar, köylere kadar uzanan seyyar sağlık istasyonlarının yanında umumî hastanelerden başka hapishane hastaneleri dahi vücuda getirmişlerdi. Vezir İbn Fûrât, memurlarının ücretsiz muayene ve tedavileri için 923 yılında Bağdat'ta bir poliklinik tesis etti.⁶

Hastanelerde çalışan doktor sayısı da fazlaydı. Adudî Hastanesi 368/988 yılında kurulduğunda operatör, göz doktoru ve kan alıcı olarak 24 doktor tayin edilmişti.⁷ Bu hastanede eğitim gören öğrenciler doktora tezi mahiyetinde bir risâle hazırlarlardı.⁸

Hastaneler için devlet, yüklü ödenekler ayırmıştı. Meselâ Bağdat'ın Sûk-u Yahyâ Mahallesiinde H. 306 senesinde kurulan

¹ R.A. Kern, "Mescid", *İ.A.*, VIII, 60; Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 381.

² Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, VI, 163.

³ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 382.

⁴ Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, çev. Servet Sezgin, İstanbul 1975, s. 151.

⁵ Hunke, *İslâm Güneşi*, s. 153.

⁶ Hunke, *İslâm Güneşi*, s. 153.

⁷ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 384.

⁸ Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, VI, 168.

Mâristân-ı Seyyide için ayda 600 dinar harcadığı gibi, Halife Muktedir'in Bağdat kapılarından Bâbü'ş-Şâm cihetinde inşa ettirdiği kendi adını taşıyan hastane için de aylık 600 dinar (2.550 gr. altın) ödenek ayırmıştı.¹

Mısır'da kurulan ilk hastane ise İbn Tolûn'un camiye inşa etmeden önce 259 veya 261 yılında yoksullar için kurduğu hastanedir. İbn Tolûn bu hastane için 60.000² dinar harcamıştı. Bu hastanede sadece halktan hasta ve mecnun olanlar tedavi olabiliirdi. Askerlerin ve kölemenlerin burada tedavi olmaları yasaklanmıştı.³ Sonradan camiin arka kısmına bir de eczâne yerleştirilmiştir.⁴ Makrizî bu hastaneden başka H. 232-247 yıllarında kurulan el-Meğâfîr, H. 346 yılında kurulan Mâristân-ı Kâfûr, H. 682 yılında kurulan H. el-Mansûrî, 821 yılında kurulan el-Müeyyedî hastanelerinden bahseder. Bunlardan başka Salahaddîn-i Eyyûbî, Mısır ve Kahire'de iki ayrı hastane kurmuştur.⁵

Hicrî dördüncü asrın başlarında Mekke ve Medîne'de de birer hastane inşa olunmuştur.⁶

1184 yılı civarında Şam'a giden İbn Cübeyr, barada iki hastaneye rastladığını söyler. Bunlardan biri Bîmâristan en-Nûrî adıyla anılıyordu.⁷ Bimâristan en-Nûrî, Selçuklular döneminde 1154 yılında Nureddin Zengî tarafından kurulmuştur.⁸

Hicrî dördüncü asırda vezirler Bağdat geleneğine uyarak Rey, Nisabur ve diğer şehirlerde hastane açma yoluna gitmişlerdir.⁹ İbn Cübeyr'in bildirdiğine göre bu dönemde Nusaybin'de 1, Harran'da 2, Halep'te 1, Hama'da 1 hastane bulunmaktaydı.¹⁰ Milâdî X. asrın sonlarında İslâm coğrafyasının bütün şehirlerde en az birer hastane bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 384.

² 1 dinar 4.25 gr.dır. 60.000 dinar, 255 kg. altın eder.

³ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 383.

⁴ Kern, "Mescid", *İA*, VIII, 60.

⁵ Kern, "Mescid", *İA*, VIII, 60.

⁶ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 383.

⁷ Kern, "Mescid", *İA*, VIII, 60.

⁸ Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, VI, 169.

⁹ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 384.

¹⁰ Kern, "Mescid", *İA*, VIII, 60.

İslâm ülkelerinde kurulan hastanelerde ırk, din ve mezhep ayırımı yapılmaz, her hastanın tedavisi için azamî gayret gösterilirdi. Hastanelerde her hastalık için ayrı bir salon vardı. Doktor, yanında yardımcıları olduğu halde hastaları dolaşarak her hasta için gerekli ilacı yazardı. Hastanede iyileşenlere yol verilir, vefat edenler kefenlenerek defnedilirdi. Hastanelerde tıp ve eczacılığa dair dersler verilir ve her iki sanat uygulamalı olarak icra edilirdi.¹

Selçuklular zamanında sabit hastanelerin yanı sıra seyyar hastanelerin de kurulduğunu görüyoruz. Melikşah'ın torunu Sultan Mahmud, ordusu için böyle bir seyyar hastane kurmuştu. Asker nereye gitse bu hastane de 40 deve üzerine yükletilerek ordu ile beraber götürülürdü.²

XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğunda da her yerde hastanelere büyük önem verilirdi. Avusturya İmparatoru II. Rudolf'un elçilik heyetiyle birlikte 1587'de İstanbul'a gelen eczacı Reinhold Lubenau'nun hatıralarında belirttiğine göre, o zamanki İstanbul'da 110 hastane bulunmaktaydı. Bu hastanelerin çoğu 150, büyük olanları ise 300 hasta alabilmekte, bazıları din ayırımı yapmadan her türlü inanıştaki hastaları, bazıları da sadece kadınları kabul etmekteydi.³

II. Silvan'da Tıp

A. Tarihte Silvan

Antikçağ'da Asurlular döneminde (İ.Ö. 3000-612) kurulan şehir Roma imparatorluğu ikiye bölündükten (İ.S. 395) sonra payına düştüğü Bizans devletinin (Doğu Roma) ve Sasanîler'in elinde kaldı. Bizans döneminde Martyropolis adıyla anılan şehir iki akarsu (Batman ve Fârikin) arasında yer almasından ötürü Hz. Ömer zamanında (634-644) Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Meyyâfârikîn adıyla anılmaya başlandı. Abbâsîler zamanında çeşitli hânedanlıkların hâkimiyeti orta çıktığı zamandan itibaren şehir Hamdânîler (905-1004), Mervânîler (1004-1085), Selçuklular (1085-

¹ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 385.

² Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 385.

³ Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, VI, 174.

1194), Artuklular (1202-1220) ve Eyyûbîler eline geçen şehir, Moğol istilası sırasında (1260) büyük hasar gördü. İlhanlı devleti parçalanınca (1353), bir süre Celâyirîler'in yönetiminde kaldı ve Timur istilasından (1395-1405) sonra, önce Akkoyunlular'a (1406-1468) bağlandı. Safevîler'in egemenliği altında bulunduğu sırada Şah İsmail'e karşı Çaldıran zaferini kazanan Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden dönerken İran üzerine gönderdiği Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Koçhisar Savaşı'ndan sonra alınarak Osmanlı topraklarına katılan Silvan, Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu.¹

B. Silvan'da Hastaneler

Meyyâfârikîn'de ilk hastanenin X. asrın ortalarında Hamdânîler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kaynaklar X. asrın sonlarında Bağdat, Şam ve Kahire gibi büyük merkezlerin dışında Rakka, Meyyâfârikîn, Harran, Antakya, Nusaybin, Merv, Rey, Şîrâz, İsfahan, Zerenc gibi şehirlerde hastane bulunduğunu yazmaktadır.² Bu dönemde Meyyâfârikîn'e Hamdânîler hâkim olduğu için, buradaki hastanenin de onlar tarafından kurulmuş olması gerekir. Ayrıca, yüksek bir ihtimalle bu hastane, hükümdar Seyfüddevle tarafından tesis edilmiş olmalıdır. Bu ihtimali kuvvetlendiren üç durum vardır:

a. Seyfüddevle yemeğe oturduğu zaman kendisi ile birlikte 24 doktor bulunurdu.³ Muhtemelen Seyfüddevle, tarihte, çevresinde en çok doktor bulunduran hükümdarlardan biriydi. Çevresinde bu kadar hekim bulunduran bir kişinin halkın sağlık problemleriyle hiç ilgilenmemiş olması düşünülemez.

b. Seyfüddevle annesini çok seviyor ve o da Meyyâfârikîn'de ikamet ediyordu. Bu sevgiden dolayı Seyfüddevle, Halep'te vefat etmiş (356/967) olmakla birlikte, naşının Meyyâfârikîn'e götürülüp

¹ "Silvan", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, XX, 10538; Abdürrahim Tufantoz, "Mervânîler", *DİA*, XXIX, 230-231; Ahmet Savran, "Meyyâfârikîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 511-512; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", *DİA*, XXIX, 446-447.

² Terzioğlu, "Bîmârîstan", *DİA*, VI, 164.

³ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 371.

orada annesinin yanına gömülmesini istemiş; ölümünden sonra cenazesi, arzusu istikametinde Meyyâfârikîn'e getirilerek annesinin mezarının yanına defnedilmiştir.¹ Annesini çok seven bir kişi olarak Meyyâfârikîn'de ikamet eden annesinin sağlığını korumak için yine orada bir hastane inşa etmemiş olması düşünülemez.

c. Geçmişte, halife ve emîrlerin doktorları, sadece onların sağlığıyla ilgilenmez, halkın sağlığıyla da ilgilenirlerdi. Meyyâfârikîn'i ve annesini çok seven bir kişi olarak Seyfüddevle'nin, halkı muayene etmek üzere saray haricinde bir hastane veya sağlık ocağı kabilinden bir bina inşa ettirmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Ancak bu hastanenin uzun ömürlü olmadığı, hatta şehrin Mervânîler'in eline geçtiği sıralarda Meyyâfârikîn'de halka sağlık hizmeti veren bir hastanenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu hususu destekleyen bir olay şu şekilde gerçekleşmiştir:

Mervânîler'den Mümeħhidüddeve Ebû Mansûr'un (387-401/997-1011) hastalanması üzerine muhtemelen çevrede onu tedavi edecek iyi bir doktor bulunmadığı için Buhtişû' ailesinin o zaman Bağdat'ta en ünlü doktoru olan Cibrâil b. Ubeydullah (ö.396/1006), Meyyâfârikîn'e davet edilmiştir. Cibrâil b. Ubeydullah, Ebû Mansûr'u tedavi ettikten sonra geri dönmeyip Meyyâfârikîn'e yerleşmiştir. Her ne kadar Cibrâil, buraya geldikten kısa bir süre sonra vefat etmiş ise de, ailesi ve çocuklarını buraya getirmiş olması, vefatından sonra ailesinin Bağdat'a dönmemesi, onun burada yerleşmiş olduğunu gösterir. Onun ve kendisi gibi doktor olan oğlu Ubeydullah'ın buraya yerleşmesi için de, burada bir hastanenin kurulmuş olması ihtimali, bir hayli yüksektir.

Burada, Cibrâil'in Mümeħhidüddeve Ebû Mansûr'u tedavi için geldikten sonra geri dönme fırsatını bulamadığı da düşünülebilir. Fakat ailesiyle birlikte burada olması, Ebû'l-Mansûr'u tedavi için geldikten sonra Bağdat'a dönüp çocuklarını almış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Daha önce de Cibrâil başkaları tarafından davet edilmiş, ancak her seferinde Bağdat'a geri dönmüştür.² Meselâ Meyyâfârikîn'e gelmeden önce Deylem Meliki Hürrev Şah'ı tedavi

¹ Karaarslan, "Hamdânîler", *DİA*, XIV, 446-447.

² Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 103.

etmek üzere Deyleman'a gitmiş, fakat tedaviden sonra geri dönmüştü.¹

Meyyâfârikîn'de kalıcı bir hastane 414/1024 yılında Mervâne hükümdarı Nasrüddevle Ahmed b. Mervân tarafından (401-453-1011-1061) kurulmuştur.² Bu hastane "Büyük Meyyâfârikîn Hastanesi" olarak şöhret bulmuştur. Hastanenin şöyle bir kuruluş hikâyesi vardır:

Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed b. Mervân'ın bir kızı vardı ve onu çok severdi. Ancak bir gün kızı hastalanmış ve ölümle pençeleşir hale gelmiştir. Kızını bu durumda gören Nasrüddevle iyileşmesi halinde, kızının ağırlığı kadar altını tasadduk edeceğine dair yemin etti. Zâhidü'l-Ulemâ unvanıyla bilinen Ebû Saîd Mansûr b. İsâ gelip kızı tedavi etti ve ölümden kurtulmasına vesile oldu. Kızın iyileşmesinden sonra Zâhidü'l-Ulemâ, Nasrüddevle'ye tasadduk etmeyi vaat ettiği altınlarla bir hastane yaptırıp böylece diğer insanların da sağlık hizmetlerinden faydalanması tavsiyesinde bulundu. Nasrüddevle bu tavsiyeye uyarak Zâhidü'l-Ulemâ'ya büyük bir hastane yapmaya başlaması talimatını verdi. Bu paralarla hastane yapıldığı gibi, hastanenin bitiminden sonra Sultan, hastanenin idare ve bakım masrafları için ayrıca büyük bir vakıf tesis etti ve bu vakfa büyük miktarda para ve arazi vakfetti. Ayrıca bu hastane için, o dönemde ihtiyaç duyulan ve kullanılan bilcümle sağlık malzemeleri bol miktarda satın alınmış bulunuyordu. Alınan malzemelerin hepsi de yeniydi.³

Meyyâfârikîn hastanesi, muhtemelen Bağdat'taki Adudî Hastanesi gibi birkaç bölümden oluşuyordu.

Yine kaynaklarda Artuklular'ın Mardin ve Meyyâfârikîn'de dârüşşifâ'lar yaptırdıklarını, kitabesi yeni bulunan Harput'taki dârüşşifâ'nın da Artuklular zamanına ait olduğu kaydedilmektedir.⁴

¹ Hasan Doğruyol, "Cibrâil b. Ubeydullah", *DİA*, VI, 379-80.

² İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Amed Tarihi I*, çev. M. Emin Bozarıslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990, s. 127.

³ İbn Ebû 'Usaybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'*, I, 236 (el-Mektebetü's-Şamile, el-İsdâru's-Sânî 2.11.); Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, s. 153; Ahmed İsâ Bek(y), *Târîhu'l-bîmâristânât fi'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, Beyrut, 1981, s. 198-199.

⁴ "Dârüşşifâ", *Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Hürriyet Yayınları, IX, 309.

Bu bilgiye göre muhtemelen daha önce yapılan hastane yıkılmış olduğundan Artuklular ikinci veya üçüncü kez Silvan’da hastane kurmuşlar ya da eski hastaneyi tamir edip genişletmişlerdir. Bu hastanelerin Moğol istilasıyla birlikte yıkıldığını tahmin ediyoruz. Çünkü Moğol istilası Silvan’a çok zarar vermişti.

Ayrıca Artuklular’ın kurmuş olduğu medreselerde İslâmî ilimlerin yanı sıra tıp, riyâziye ve felsefe gibi derslerin okutulduğu da çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir.¹

C. Silvan’da Yetişen veya Hizmet Veren Hekimler

1. Cibrâîl b. Ubeydullah b. Buhtîşû’ (ö.396/1006)

Cibrâîl b. Ubeydullah 311/923 yılında Bağdat’ta doğdu. Abbâsîler döneminde hekim olarak ün yapan Buhtîşû’ ailesine mensup olup ailede III. Cibrâîl olarak bilinir. Babası Ubeydullah, Halife Muktedir-Billâh’ın hizmetinde maliye memuru olarak bulundu. Babasının ölümünden sonra annesi bir hekim ile evlendi. Cibrâîl tıp öğrenimine üvey babasının yanında başladı. Annesinin ölümü üzerine öğrenimini tamamlamak için halifenin doktorlarından Hürmüz’e başvurarak ondan faydalandı. Ayrıca Bağdat Bîmâristân’ında İbn Yûsuf el-Vâsıtî’den ders aldı.

Daha ilmî hayatının başlarında iken Adudüddeve tarafından Şiraz’a çağrıldı. Burada vâliye göz hastalıkları hakkında bilgiler vererek onun takdirini kazandı. 968’de Adudüddeve’nin halasının kocası Kûkîn’in (Kevkebeyn) mafsâl ağrısı ve kaşıntı şikâyetlerini tedavi edince kendisine çok büyük armağanlar verildi. Daha sonra Bağdat’a dönerek yeniden bîmâristândaki görevine başladı. Burada bir yandan saray hekimi olarak görev yaparken bir yandan da haftada iki gün bîmâristânda çalışıyor ve karşılığında 300’er dirhem alıyordu.

Ebü’l-Kâsım b. Abbâd’ın mide ağrılarını tedavi etmek üzere Rey şehrine gitti ve kendisinin hizmetinde bulundu. Bu sırada Ebü’l-Kâsım b. Abbâd’a Rey’de bir tıp merkezinin açılmasını tavsiye etti; bu merkezi kurduktan sonra yine Bağdat’a döndü.

¹ Coşkun Alptekin, “Artuklular”, *DİA*, III, 417.

Bir ara Deylem Meliki Hüsrev Şah'ı tedavi etmek amacıyla Deyleman'a gönderildi ve bir müddet orada melikin hizmetinde bulundu. Sonra Kudüs ve Şam'ı ziyaret etti. Bu sırada şöhreti Mısır'da da duyulmuştu. Fatimî Halifesi Azîz b. Muiz el-Alevî onu Mısır'a çığırdıysa da gitmedi. Daha sonra Mervânîlerden Mümehidüddeve Ebû Mansûr'un tedavisi için Meyyâfârikîn'e gitti ve orada vefat ederek (396/1006) şehrin dışında Musallâ denilen yere gömüldü.

Cibrâîl hekimliğinin yanı sıra felsefe ve dinî meselelerde ilgilenmiş ve bu konularda da eser vermiştir. Tıbbı dair eserlerinde özellikle göz, solunum sistemi, kan ve akıl hastalıkları üzerinde durmuş, baş ağrılarının sebeplerini izaha çalışmış, nabız bozukluklarını ortaya koymuş ve bedenın temel unsurunun kan olduğunu savunmuştur.

Eserleri:

1. *el-Künnâşü'l-kebîr*. Genellikle *el-Kâfi* adıyla ün yapmış bir tıp kitabıdır. İbn Ebû Usaybia'nın kaydettiğine göre beş ciltten ibaret olup soru-cevap tarzında kaleme alınmıştır. Eserin III. cildi Kütahya'da Vâhid Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

2. *el-Künnâşü's-sagîr*. Bu eser de tıbbı dair olup 200 varaktan ibarettir.

3. *Fî A'sâbi'l-'ayn*. Göz sinirlerini konu alan bir risaledir.

4. *Makâle fî enne efdali üstuksâli'l-beden hüve'd-dem*. Burada bedenın temel unsurunun kan olduğu hususu açıklanır.

5. *Makâle fî elemi'd-dimâğ bi-müşâreketi'l-mi'de ve'l-hicâbi'l-fâsıl beyne âlâti'l-gıdâ ve âlâti'n-nefes el-müsemmâ ziyafreğmâ*. Diyafram ve midenin ortak etkileriyle baş ağrısının münasebetini açıklar. Eser Deylem Meliki Hüsrev Şah'a ithaf edilmiştir.

6. *Kitâbü'l-Mutâbaka beyne kaolli'l-enbiyâ' ve'l-felâsife*. İslâm literatüründe peygamberlerle felsefecilerin arasını telif eden ilk eser olarak zikredilir.

7. *Makâle li'r-red 'ale'l-Yehûd*. Yahudilere reddiye olup bekledikleri "Mesih"ın Hz. İsa olduğunu beyan eden bir risaledir.¹

¹ Doğruyol, "Cibrâîl b. Ubeydullah", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 379-80; Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 103.

2. Ubeydullah b. Cibrâîl (ö. 450/1058)

Ubeydullah b. Cibrâîl, Halife Mansûr döneminde saraya giren ve Bağdat hastanelerinde çeşitli görevlerde bulunan Buhtişû ailesinin son halkasını teşkil eden bir hekimdir. Babası Mervânîler'den Ebû Mansûr Mümeħhidüdevle Said'i (387-401/997-1011) tedavi etmek amacıyla Meyyâfârikîn'e gelen Cibrâîl b. Ubeydullah'tır.

Bağdat'ta doğan Ubeydullah, Meyyâfârikîn'de yetişti. İyi bir doktor olduğu eserlerinden anlaşılan Ubeydullah, genellikle Meyyâfârikîn'de yaşamış ve yine burada vefat etmiştir.¹

Ubeydullah'ın tıp tahsilini sadece babasından mı, yoksa yaptığı seyahatlerle ve Meyyâfârikîn dışında başka ilim merkezlerine giderek mi aldığı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Yine onun icra ettiği tıp faaliyetleri hakkında da fazla bir bilgimiz yoktur. Bununla birlikte bilgisini üç kanaldan aldığını söylemek mümkündür: Birinci olarak tıpla ilgili ilk ve en önemli bilgilerini babasından aldığı kesindir. İkinci olarak, Meyyâfârikîn'deki hastanede bulunan hekimlerin tecrübesinden istifade etmiş olmalıdır. Üçüncü olarak, onun *Vücûbü'n-nazar 'ale't-tabîb fi'l-ahdâsi'n-nefsâniyye ve fi kevnî'l-ışkı maradan* adlı eserinden anlaşıldığına göre Bağdat'ta el-Adudî hastanesinde bulunduğu ve burada çalıştığı anlaşılmaktadır. Bir kısım bilgilerini de burada tamamladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Ebî Usaybia onun meşhur tabip İbn Butlân (ö.458/1066) ile çok samimi dostluğundan, aralarında sık sık yaptıkları görüşmelerinden ve ilmî alışverişlerde bulduklarından söz etmektedir.

Ubeydullah'ın genellikle Meyyâfârikîn'de yaşadığını ve 450/1058 yılından bir müddet sonra yine burada vefat ettiğini kaynaklardan öğreniyoruz.

Ubeydullah'ın teorik ve pratik olarak iyi seviyede tıp bilgisine sahip olduğu yazdığı eserlerinden anlaşılmaktadır.

Eserleri:

1. *Vücûbü'n-nazar 'ale't-tabîb fi'l-ahdâsi'n-nefsâniyye ve fi kevnî'l-ışkı maradan*. Klasik kaynaklarda adı geçmeyen bu kitap, 1037 yılında tabiplerle felsefeciler arasında Basra'da cereyan eden bir tartışma

¹ Kaya, "Ubeydullah b. Cibrâîl", *DİA*, VI, 380.

üzerine kaleme alınmıştır. Tartışma, “Felsefeden bağımsız bir tıp ilmi olabilir mi veya felsefe bilmeyen, tabip olabilir mi?” konusu üzerinde yoğunlaşmıştı. O sıralarda Bağdat’taki Bimâristan-ı Adudî’de çalışmakta olan Ubeydullah’a başvuran Basralı tabipler ondan bu konuda bir eser yazmasını istediler Dost ve meslektaşlarının isteklerini yerine getirmek üzere Ubeydullah bu eserini beş fasıl halinde kaleme aldı.

Birinci fasılda, bu kitabı yazmasının sebebini açıklar.

İkinci fasılda, öğrenilmesi gereken ilimlerden bahseder. Ona göre tıp ilmi bağımsız bir ilimdir.

Üçüncü fasılda, mantık ilmi ile uğraşanların tabiilerle oturup kalkmaları, bunu yapmadıkları takdirde tıp kitaplarını asla okumamaları gerektiğini, tıp öğrenimi görmeyen mantıkçı ve felsefecilerin bu ilmi okutamayacaklarını savunur.

Dördüncü fasılda, tabibin psikolojik meselelerle ilgilenmemesi gerektiğini ileri sürenlerin büyük bir yanılğı için olduklarını anlatır.

Beşinci fasıl aşkın (melankoli) bir hastalık olduğunu kabul etmeyenlere bir reddiye mahiyetindedir. Ona göre aşk psikolojik bir hastalık olduğu gibi, daha birçok fizyolojik hastalığın sebebi psikosomatiktir.

Bilinen tek nüshası Leiden’de bulunan bu eseri Felix Klein – Franke *Risâle fi’t-tıb ve’l-ahdâsi’n-nefsâniyye* adıyla ve Almanca’ya çevirerek yayımlamıştır.

2. *Makâle fi ihtilâfi’l-elbân*. Ubeydullah’ın 423/1032 yılında dostları için yazdığı önemli bir eserdir.

3. *Menâkibü’l-etıbbâ*. Ubeydullah bu çalışmasında kendisinden önce gelip geçen tabipler hakkında bilgi verir ve onların hayat hikayelerini anlatıp onlarla ilgili menkıbelerden bahseder. Bu eserinde Ubeydullah’ın Grek tabibi Galenos hakkında bilgi verirken kendisinden önce bu konuda bilgi veren diğer müellif ve tabiplerden daha farklı bir malumat aktardığı görülmektedir. İbnü’l-Kiftî bu konudaki eserini telif ederken bunun nedeni hakkında bir soru ile karşılaşmış ve bunun araştırılması cihetine giderek, bu konuda uzun bir makalenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İbnü’l-Kiftî bu makaleden bir sahifeyi kendi eserine aynen iktibas etmiştir.

4. *er-Ravzatü't-Tıbbiyye*. Bu eserinde Ubeydullah Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ali'ye bazı konuları anlatmaktadır. 1927 yılında Kahire'de Raul Sbath tarafından neşredilen bu eser, yine kendisine ait *Tezkiretü'l-hâzır ve zâdü'l-müsâfir* adlı kitabın muhtasarıdır.

5. *Tezkiretü'l-hâzır ve zâdü'l-müsâfir*. Ubeydullah'ın en önemli eserlerinden biri olup tedavi usulleri ve bilinen ilaçlar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca eser, mukim ve yolcuların kullandıkları ve kullanmaları gereken ilaç ve gıda maddeleri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir.

6. *Fi't-Tahâreti ve vüçûbihâ*. Temizliğin sağlığı korumadaki öneminden, ruhî ve bedeni faydalarından bahseder.

7. *Kitâbü't-tabâi'i'l-hayevân ve havâssihâ ve menâfi'i a'zâihâ*. Bitki ve ağaçların, hatta tüm otların faydalarını ve bunların hangi hastalıklara iyi geldiğini ve hangi hastalıkların tedavilerinde kullanıldığını tek tek izah etmektedir. Bu eserinde Grek tıbbının izleri görülmekle birlikte Greklerin en önemli farmakolojik eseri olan Dioscorides'in eserinde bile yer almayan birçok bitki ve hayvan ismine yer vermiş olması bu eserin önemini ve değerini göstermektedir.

8. *Kitâbü'l-hâs fî ilmi'l-havâs*.

9. *Kitâbü Tahrîmi defni'l-ahyâ*.

10. *et-Tevâsül ilâ hıfzı't-tenâsül*. Cinsel konuları ele aldığı bir çalışmadır.

11. *Nevâdirü'l-mesâil*.

12. *'İkdü'l-cümân fî tabâi'i'l-insan ve'l-hayevân*.¹

3. Zâhidü'l-Ulemâ Ebû Mansûr b. İsâ el-Fârikî (XI. yüzyıl)

XI. yüzyılda yaşamış olan ünlü bir doktordur. Hristiyan olup Nestûrî mezhebine mensuptu.

Zâhidü'l-Ulemâ yukarıda sözünü ettiğiniz Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed b. Mervân'ın (401-453/1011-1061) kızını tedavi eden doktordur. Nasrüddevle tarafından saygı gören bir doktor olup tıp mesleğinde bir hayli iyi konumda idi. Nasrüddevle dahi kendisine bu hususta çok güveniyordu.

¹ Kaya, "Ubeydullah b. Cibrâil", *DİA*, VI, 380; Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 103.

Tıbbâ önemli hizmetleri olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Meyyâfârkîn Hastanesi'nin kurulmasından sonra Nasrüddevle kendisini hastanenin başhekimliğine Zâhidü'l-Ulemâ tayin etmişti.

Eserleri:

Zâhidü'l-Ulemâ'nın tıpla ilgili birçok eseri olmakla birlikte bunların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

1. *Kitâbü'l-Bîmâristân*. Hastanelerle ilgili bir eserdir.

2. *Kitâb fi'l-Fusûl ve'el-Mesâil ve'l-Cevâbât*. İki ciltten müteşekkil bir eserdir. Birinci cildinde Konularından bahsetmiş, İkinci cildinde ise Bîmâristân'da ilim meclisinde kendisine sorulan soruların cevaplarına yer vermiştir.

3. *Kitâb fi'l-Menâmât ve'r-ru'yâ*. Uyku ve rüyalarla ilgili bir kitaptır.

4. Tıp mesleğini öğrenmeye başlayanların ilk önce öğrenmesi gereken şeylerle ilgili bir kitap.

5. *Kitâb fi Emrâdî'l-'ayn ve müdâvâtihâ*. Göz hastalıkları ve bunların tedavisiyle ilgilidir.¹

4. Mitrân Nasîbîn (XI. yüzyıl)

XI. yüzyılda yaşamıştır. Zâhidü'l-Ulemâ'nın kardeşidir. Faziletiyle meşhur bir kişidir. Nasîbîn nisbesinden Nusaybinli olduğu anlaşılmaktadır.² Bu zatın da doktor olduğunu tahmin ediyoruz. Mitrân'ın Nusaybin'li olması Zâhidü'l-Ulema'nın da Nusaybinli olduğunu gösterir.

5. İbn Butlân (ö. 458/1066)

Ebü'l-Hasen el-Muhtâr [el-Yuvânis (Johannes)] b. el-Hasen b. Abdûn b. Sa'dûn b. Butlân.

Bağdat Nestûrîlerinden olup Batı dünyasında Elluchasem Elimithar adıyla tanınır. Şehrin Kerh bölgesinde yaşayan Hıristiyan üstatlardan ilâhiyat, felsefe ve tıp okudu; özellikle dönemin ünlü Hıristiyan hekimlerinden Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in en gözde öğrencisi oldu. Tıp öğrendiği hocaları arasında Ebü'l-Hasan Sâbit b.

¹ İbn Ebû 'Usaybî'a, *'Uyûnü'l-enbâ'*, I, 236; Arslan Terzioğlu, "Bîmâristân", *DİA*, VI, 165.

² İbn Ebû 'Usaybî'a, *'Uyûnü'l-enbâ'*, I, 236.

İbrâhîm b. Zehrûn el-Harrânî'nin de adı geçmektedir. 1049 yılında Bağdat'tan ayrılarak Kahire'ye gitti. Ancak Halep'ten geçerken şehrin Mirsâdî hanedanına bağlı yöneticisi Muizzüddeve Simâl b. Sâlih'ten gördüğü yakınlık dolayısıyla bir süre orada kaldı. Müizzüddeve'ye yaptırmayı düşündüğü hastanenin inşa edilmesi gerektiği yer hususunda tavsiyelerde bulundu; Muizzüddeve de ona yöre hristiyanlarının ibadet kurallarını düzenleme yetkisi verdi. Ancak İbn Butlân'ın bir kısım ek kurallar koyması cemaatin hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Bu arada Halep'li hekimlerle de münasebet kurdu ve Ebü'l-Hayr eş-Şerrâre adlı bir Hristiyan hekimle ilmî tartışmalara girdi. Geniş felsefî birikimiyle geri çekilmek zorunda bıraktığı muhatabı onu itikad bozukluğuyla itham etti.

İbn Butlân 441/1049'da Kahire'ye ulaştığında yine kendini şiddetli bir tartışma içinde buldu. Basit bir ilmî ayrıntı üzerine burada yaşayan ünlü hekim İbn Ridvân ile girdiği polemik, karşılıklı yazılan risâlelerle kısa sürede Bağdat-Mısır hakimleri arasında bir üstünlük kurma savaşına dönüştü. Neticede İbn Rivân'ın çağrısı üzerine İbn Butlân'ı boykot ettiler ve onu gelişinden üç yıl sonra Kahire'den ayrılmak zorunda bıraktılar. İbn Ebû Usaybia, İbn Butlân'ın Mısır'a gidiş sebebinin kendisine ezeli rakip gördüğü İbn Ridvân ile boş ölçüşmek olduğunu söyler.

Mısır'dan ayrılan İbn Butlân, o denemede bir veba salgınının yaşanmasına rağmen 446/1054 yazında İstanbul'a gitti; tartışmaya eğilimli karakterinin dürtüsüyle bu defa da Latin ve Rum kiliseleri arasındaki Evharistiya (aşâ-i rabbânî, ekmek-şarap) âyininin farklı uygulamalarıyla ilgili mezhep tartışmalarına katıldı ve İstanbul patriği Michael Cerularius'un isteği üzerine bu konuda bir risâle kaleme aldı. İstanbul'da bir yıl ikamet ettikten sonra ülkesine doğru yola çıktı, fakat Dimaşk'ta kalarak Halep-Antakya arasında çeşitli seyahatler yaptı. Bir ara Meyyâfârikîn bölgesinde bulundu ve Diyarbekir Emîri Ebû Nasr Nasrüddevle Ahmet el-Mervanî (401-453/1011-1061) ile tanışarak kendisine *Da'vetü'l-etibbâ* adlı eserini ithaf etti (450/1058).¹ Daha sonra uzunca bir süre Halep'te hekimlik-eczacılık yaptı ve isabetli teşhis ve tedavisiyle bu yörede âdetâ efsaneleşti. Üsâme b. Münkız onun bu yaygın şöhretini uzun uzun

¹ İbn Ebû 'Usaybi'a, *'Uyûnü'l-embâ'*, I, 236.

anlatır. Ayrıca büyük dedesi ve Münkız ailesinin kurucusu Mukalled b. Nasr b. Münkız'ın hizmetinde bulunduğunu kaydeder. 456/1064 yılında Antakya'daki bir hastanenin inşasına katkıda bulunduğu bilinen İbn Butlân, hayatının son zamanlarını bir Antakya manastırında uzlete çekilerek geçirdi ve 458/1066 yılında öldü.

Eserleri:

1. *Tavîmü's-sıhha*. Hijyen, diyetetik ve ev tıbbı hakkında olup Batı'da "synopsis", İslâm âleminde "mücedvel" denilen tablolar halinde düzenlenmiştir. Bu yazım tekniğini ilk kullanan kişinin İbn Butlân olduğu sanılmaktadır. Eserin Latince, Almanca, Fransızca ve Farsça çevirileri yayımlanmıştır.

2. *Da'vetü'l-etıbbâ' 'alâ mezhebi Kelêli ve Dimne*. İbn Butlân, **Meyyâfârikîn**'de iken telif edip 450/1058 yılında Mervânî hükümdarı Nasrüddevle'ye ithaf ettiği bu eserinde dönemin tıp anlayışındaki hataları ve uygulamalardaki aksaklıkları tenkit etmekte ve ele aldığı meselelere hekimlik ahlâkı açısından bakmaktadır. Onun bu eleştirileri daha sonra İbn Eserdî adlı bir müellifin yazdığı *Şerhu müşkili Da'veti'l-etıbbâ'*da yeniden ele alınmıştır. *Da'vetü'l-etıbbâ'* bir belâgat harikası olarak Bağdat'tan ve güzelliklerinden söz ederek şehri bir hayli mübalağa ile överken Meyyâfârikîn'i onunla kıyaslayarak bu şehri de kötüler. Gıdalardan, Bağdat'ta verilen ziyafetlerden ve yemekli toplantılardan da bahseder. Ayrıca şehirdeki eczacılardan, tabiplerden ve bu tabiplerin ustalıklarına dair birçok hususu dile getirmektedir. Eczacı ve tabibin dürüstlüğünden, ilacın yapımında uyulması gereken dürüstlükten uzun uzun söz ederek bu mesleklerin önemini ve titiz ellerde kalması gerektiğini anlatır.

Eserin Arapça aslı ile Almanca ve Fransızca çevirileri yayımlanmıştır.

3. *Risâle fî şıra'r-rakîk ve taklîbi'l-'abîd*. Köle satın alımında ve sağlığının korunmasında dikkat edilecek hususlara dairdir. Beş bölümden meydana gelen eserin son bölümü müzikle ilgili konulara ayrılmış ve kadınların bu hususta erkeklerden daha kabiliyetli olduğu fikri işlenmiştir. Eser Kahire'de yayımlanmıştır.

4. *el-Makâlâtü'l-Muhtâre fî tedbîri'l-emrâzi'l-me'lûfe ve'l-edviyeti'l-mevcûde yentefi'u bihâ ruhbânü'l-edyire ve men be'ude sine'l-medîne*. Şehirden uzakta yaşayanların ve özellikle manastırlara kapanmış

rahiplerin hasta olmaları durumunda başvurabilecekleri tedavi yöntemlerini ele almaktadır. İbn Ebû Usaybia tarafından *Künnâşü'l-edyire ve'r-ruhbân* adıyla zikredilen kitapla aynı eser olmalıdır.

5. *Makâle fi'l-i'tirâz 'alâ men kâle inne'l-ferha eharru mine'l-ferrûc*. Müellifin Mısır'a yeni gittiğinde İbn Rıdvân ile giriştiği tartışmaların ilk merhalesinde yazılmıştır. İbn Butlân aldığı cevaptan sonra aynı yıl *Makâle ilâ 'Alî b. Rıdvân* adıyla ikinci bir risâle daha kaleme almış ve bu iki makale Joseph Schacht ve Max Meyerhof tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır. İbn Butlân'ın Kahire'yi terk ettikten sonra yazdığı *Vak'atü'l-etıbbâ'* adındaki son cevabı ise günümüze ulamamıştır.

6. *Makâle fi kurbâni'l-mukaddes*. Evharistiya âyini ve mayasız ekmek hakkında İstanbul patriğinin isteği üzerine 446/1054 yılında yazdığı bir eser olup G. Graf tarafından *Oriens Christianus* dergisinde tanıtımı yapılmıştır.

7. İbn Butlân, Büveyhiler devri devlet adamlarından Harranlı Hilâl b. Muhassin es-Sâbî'in isteği üzerine Bağdat-Kahire seyahatinin izlenimlerini yazmış, bu zatın oğlu olan Muhammed de bu eseri *Kitâbü'r-Rebî'* adlı çalışmasına almıştır.

8. İbn Ebû Usaybia, İbn Butlân'ın başka eserlerini de zikretmektedir.¹

6. Ebû Sâlim

Ebû Sâlim, son Mervânî hükümdarı Nâsırüddeve Mansûr'un (472-478/1080-1085) vezîri ve tabibi idi. Hıristiyanlık dinine mensuptu.

Nâsırüddeve dirayetsiz bir yönetim tarzı ortaya koydu. Bunun en önemli göstergelerinden birisi halkın sevgisini kazanmış olan babasının veziri Enbârî'yi görevden alıp yerine Hıristiyan bir hekim olan Ebû Sâlim'i tayin etmesidir. Fahrüddeve ile oğlu Amîdüddeve, Ebû Sâlim'in Diyarbakır'da sebep olduğu iktidar boşluğu, Hıristiyanların Müslümanlar üzerindeki baskıları ve bölgenin doğrudan merkeze bağlanması gerektiği konusunda Sultan Melikşah'ı bilgilendirip buradaki zenginliklerden de bahsederek onu

¹ Esin Kâhya, "İbn Butlân", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 382-383; Ağrakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 230-232.

bölgeyi alması için teşvik ettiler. Melikşah, 476/1083'te Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr emrindeki bir orduyu Diyarbakır'a gönderdi. Fahrüddeve, oğlu Zaimüddeve Ebü'l-Kâsım'ı Âmid'i zaptetmek için görevlendirip kendisi Meyyâfârikîn üzerine yürüdü. 3 Safer 478'de (31 Mayıs 1085) Âmid, 6 Cemâziyelevvel 478'de (30 Ağustos 1085) Meyyafarikîn ele geçirildi. Bunu diğer şehirler takip etti. Böylece Mervânîler hânedânı ortadan kalkmış oldu.¹

Ebû Sâlim'in yaptığı işlerden biri de, Selçuklu Vezîri Nizâmülmülk'ün hapse attığı nahiv ve lügat âlimi, edip ve şair Ebû Nasr el-Hasen b. Esed b. el-Hasen el-Fârikî'yi (ö.487/1094), aracılık ederek hapisten kurtulmasına sebep olmasıdır.²

III. Tıp Öğrencilerinin Ders Programı

Artukluların medrese kurmada bir zirve teşkil ettiğini günümüze kadar gelen eserler açıkça göstermektedir. Bu medreselerde sadece İslâmî ilimler okutulmuyor, aynı zamanda matematik, tıp ve felsefe gibi dersler de okutuluyordu.³

Selçuklular döneminde (XI-XIV. yüzyıllar) tıp öğrencilerine yıllara göre şu program uygulanıyordu:

1. Yıl:

Huneyn b. İshâk, *el-Mesâil fi't-tıbb, Medhal fi't-tıbb.*

Hipokrat, *Aforizmalar (Fusûlü Bukrât), Mâü'ş-şâ'ir.*

Nişaburlu Nîlî'nin bu üç esere yazdığı şerhler.

2. Yıl:

Râzî, *Kitâbü't-Tıbbi'l-Mansûrî.*

Galenos, *Summeria Alexandrinorum* (Galen'in ün altı makalesi), *Teşrîh-i Büzürk.*

Sâbit b. Kurre, *Zahîre.*

Ebû Bekir Evcînî, *Hidâye.*

Ahmed Ferec, *Kifâye (yahut Ehliye).*

Seyyid İsmâil b. Hasan el-Cürcânî, *Zahîre-i Harizmşâhî.*

Sehlî Mesihî, *Sad bâb.*

3. ve daha sonraki yıllar:

¹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyafarikîn ve Amed Tarihi I*, s. 192; Tufantoz, "Mervânîler", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 231.

² Recep Dikici, "Fârikî", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 167.

³ Alptekin, "Artuklular", *DİA*, III, 417.

Râzî, *Kitâbü'l-Hâvî*.

Ali b. Abbas el-Mecûsî, *el-Kitâbü'l-Melikî*.

İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıbb*.

XII-XVI. yüzyıllarda Ortaçağ'da Salerno, Montpelliler ve Paris gibi Avrupa'nın önemli şehirlerindeki tıp fakültelerinde şu kitaplar okutulurdu:

1. Yıl:

Huneyn b. İshak, (Johannitus), *Isagoge in artem parvam Galeni*.

Hipokrat, *Aphorismen, Prognostikon, De regimine acutorum*.

2. Yıl:

Râzî (Rhazes), *Liber de medicina admansorem*.

Galenos, *Summeria Alexandrinorum, De malica complexionis, De ingenio complexionis, De ingenio sanitatis, De simplici medicina, De morbo et accidenti, De crisi et critis diebus*.

3. ve daha sonraki yıllar:

Râzî, *Liber Continens*.

Ali b. Abbas el-Mecûsî (Haly Abbas); *Liber regius*.

İbnü'l-Cezzâr, *Viaticum*.

İbn Sînâ (Avicenne),¹ *Canon medicine*.

Bu program açıkça göstermektedir ki, Selçuklular döneminde hastanelerde ve tıp medreselerinde takip edilen program Avrupa tıp fakültelerini oldukça etkilemiştir.²

İslâm ülkesinin çeşitli bölgelerinde hânedanlar değişse de müesseseler devamlılıklarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla Selçuklular döneminde uygulanan bu programa benzer bir programın, aynı dönemlerde komşu memleketlerde hüküm süren Hamdânî ve Mervânî Meyyâfârikin'indeki tıp öğrencilerine de uygulanmış olmalıdır.

Sonuç

İslâm'ın insanların sağlıklı olması için çeşitli tedbirler önermesi ve hastalandıkları zaman tedavi olmalarını tavsiye etmesi Müslümanların tıbbı karşı müsbet nazarla bakmaları neticesini doğurmuştur. Fetihlerle birlikte Müslümanlar tıp konusunda farklı

¹ XVII. yüzyılda Vallodolid'de Özel Avicenna Kürsüsü kurulmuştur.

² Terzioğlu, "Bimâristan", *DİA*, VI, 170.

bilgilerle karşılaşınca önce bu bilgileri tercüme yoluyla Arapça'ya aktarmışlar, daha sonra kendi sistemlerini kurmuşlardır.

Daha Emevîler zamanında tıpla ilgili kitaplar tercüme edilmeye, hastaneler ve tıp okulları kurulmaya başlanmıştır.

Abbâsîlerin ilk yıllarında bir taraftan tercüme faaliyetleri devam ederken diğer taraftan özgün eserler verilmeye başlandı. Hicrî beşinci asra doğru gelindiğinde Müslümanlar, eserleri asırlarca Batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan Huneyn b. İshâk, Sâbit b. Kurre, Ebû Bekr er-Râzî, Ali b. Abbas el-Mecûsî, İbnü'l-Cezzâr ve İbn Sînâ gibi büyük tıp otoriterleri yetiştirmiş bulunuyorlardı. VII./XIII. asra gelindiğinde İslam dünyasında şehir denebilecek bütün merkezlerde bir veya birden fazla hastane vardı.

Silvan'da ilk hastanenin Hamdânîler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Mervanîler dönemine gelindiğinde Silvan'da Aduđî Hastanesi'ni benzeyen bir hastanenin kurulmuş olduğunu görüyoruz. Bu hastaneye tedavi için uzak yerlerden insanların geldiği bilinmektedir. Artuklular zamanında da Silvan'da bir Dârüşşifâ yaptırılmıştır. Ancak bu hastane ve dârüşşifâ'lardan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Gerek emîrlerin hizmetinde ve gerekse hastanelerde Silvan'da çok sayıda doktor görev yapmıştır. Bunların en ünlüleri Buhtişû ailesinin son halkasını teşkil eden hekimlerden Cibrâil b. Ubeydullah ve oğlu Ubeydullah b. Cibrâil, Meyyâfârikîn Hastanesi'nin kurucusu ve başhekimî Zâhidü'l-Ulemâ Ebû Mansûr b. İsâ el-Fârikî, kardeşi Mitrân Nasîbîn, Batı dünyasında Elluchasem, Elimithar adıyla tanınan İbn Butlân ve Ebû Sâlim'dir.

Moğol istilasıyla Silvan büyük hasar gördü. Muhtemelen bu istila sırasında önceden yapılan hastaneler de yıkıldı. Sonraki dönemlerde Silvan, diğer sahalarda olduğu gibi tıp sahasında da önceki düzeyine çıkma imkanı bulamadı.

Bibliyografya

Ağırakça, Ahmet, *İslâm Tıp Tarihi* (Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar), Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2004.

Ahmed İsâ Bek(y), *Târîhu'l-bîmâristânât fi'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, Beyrut 1981.

Alptekin, Coşkun “Artuklular”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul 1993, III, 415-418.

Bayat, Ali Haydar, “Buhtîşû’ b. Cibrâîl”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 379.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Silvan” Maddesi, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

Canan, İbrahim *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, Almanya baskısı, trz.

Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megâmiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976.

Çelebi, Ahmed, *İslâm’da Eğitim- Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 1976.

Demirhan, Ayşegül, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1982.

Dikici, Recep, “Fârikî”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 167-168.

Dinç, Gülten, *12. Yüzyılda Anadolu’da Bir Şifa Kapısı:Mardin Eminateddin Maristanı*, www.mediamedical.net/12-sifahaneler.htm

Doğruyol, Hasan, “Buhtîşû’”, *DİA*, VI, 378.

-, “Buhtîşû’ b. Curcis”, *DİA*, VI, 378.

-, “Curcis b. Cibrâîl”, *DİA*, VI, 378

-, “Cibrâîl b. Buhtîşû’”, *DİA*, VI, 379.

-, “Cibrâîl b. Ubeydullah”, *DİA*, VI, 379-80.

Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.

Ekinci, Abdullah, *Ortaçağ’da Urfa*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Gündüz, Şinasi, *Mitoloji İle İnanç Arasında*, Etüt Yayınları, Samsun 1998.

Hunke, Sigrid, *Avrupa’nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, çev. Servet Sezgin, İstanbul 1975.

İbn Ebû ‘Usaybî’a, ‘Uyûnü’l-enbâ’ fî tabakâti’l-etıbbâ’, I, 236 (el-Mektebetü’ş-Şâmile, el-İsdâru’s-Sânî 2.11).

İbnü’l-Ezrak, *Meyyafarkîn ve Amed Tarihi I (Mervani Kürtleri Tarihi)*, 2. Baskı, çev. M. Emin Bozarstlan, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

Karaarslan, Ünal Nasuhi, “Hamdânîler”, *DİA*, XIV, 446-447.

Kâhya, Esin, “İbn Butlân”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 382-383.

Kaya, Mahmut, “Ubeydullah b. Cibrâil”, *DİA*, VI, 380.

Makrîzî, Ahmed b. Ali, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, Bulak 1270.

Kern, R.A., “Mescid”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, VIII, 47-52.

Savran, Ahmet, “Meyyâfârikîn”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 511-512.

Sezgin, Fuat, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I-V, çev. Abdurrahman Aliy, Türkiye Bilimler Akademisi ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ortak yayını, Ankara 2007.

Talas, M. Asad, *Nizâmiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Sadık Cihan, Etüt Yayınları, Samsun 2000.

Taylan, Necip, “Ali b. Rebbân et-Taberî”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 434-436.

Terzioğlu, Arslan “Bîmâristan”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 163-178.

Tufantoz, Abdürrahim, “Mervânîler”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 230-232.